

УДК 911.3

ЛАВРИНЕНКО С.І.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ФАКТОРИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛТАВСЬКОГО РЕГІОНАЛЬНОГО АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ

Постановка проблеми. Для успішного функціонування агропродовольчого ринку важливим є не лише діяльність його суб'єктів, а й соціально-економічне середовище, в якому вона відбувається. Поряд із організаційно-правовими та природно-екологічними, соціально-економічними факторами функціонування агропродовольчого ринку найсуттєвіше впливають на його кон'юнктуру, можливості інноваційних впроваджень та забезпечення достатнього рівня регіональної продовольчої безпеки. Саме тому аналіз соціально-економічних факторів функціонування агропродовольчого ринку Полтавської області є актуальним.

Аналіз останніх досліджень та виявлення невирішених сторін проблеми. Передумови і фактори формування і функціонування агробізнесу в Україні розглянуті в ґрунтовних працях М. Пістуна, М. Паламарчука, Г. Балабанова, В. Нагірної та інших економіко-географів. Однак, на нашу думку, трансформаційні процеси в агробізнесу України, організаційно-правові особливості формування агропродовольчих ринків вимагають сучасних досліджень соціально-економічних факторів формування регіональних агропродовольчих ринків з врахуванням впливу нестійкого попиту населення на продовольство, рівня урбанізації території, особливостей відтворення робочої сили на регіональних ринках праці тощо. Саме ці аспекти розкриті в роботі.

Метою написання роботи є аналіз сучасних тенденцій соціально-економічного розвитку Полтавської області та їх впливу на функціонування регіонального агропродовольчого ринку. Для цього проаналізовано і виявлено основні риси демографічних, міграційних процесів, урбанізації території, регіонального ринку праці, транспортно-комунікаційного та фінансового забезпечення.

Основний виклад матеріалу. Характеризуючи *демографічну ситуацію* Полтавської області необхідно зазначити, що чисельність наявного населення області постійно зменшується: 1990 – 1757,0; 2000 – 1673,5; 2003 – 1609,4 тис. чол. Нині у Полтавській області проживає 1590,5 тис. жителів, що складає 3,4%

населення України.

За період 1990-2003 рр. коефіцієнт народжуваності скоротився з 11,8 до 7,4, коефіцієнт смертності за відповідний період зріс з 14,3 до 18,6. Відповідно коефіцієнт природного скорочення населення знизився з -2,5 до -11,2 чол. на 1000 жителів (табл. 1).

Таблиця 1

Коефіцієнти народжуваності, смертності та природного скорочення населення
(на 1000 наявного населення)

	1985	1990	1995	2000	2001	2002	2003
Кількість народжених, всього	13,3	11,8	9,1	7,0	6,8	7,1	7,4
у міських поселеннях	14,3	12,5	9,1	7,1	6,8	7,1	7,6
у сільській місцевості	12,0	11,0	9,0	6,9	6,7	7,2	7,1
Кількість померлих, всього	14,6	14,3	17,2	17,9	17,9	18,1	18,6
у міських поселеннях	10,2	10,5	13,3	14,1	14,4	14,5	15,1
у сільській місцевості	20,0	19,5	22,5	23,4	22,9	23,1	23,8
Природне скорочення населення, всього	-1,3	-2,5	-8,1	-10,9	-11,1	-11,0	-11,2
у міських поселеннях	4,1	2,0	-4,2	-7,0	-7,6	-7,4	-7,5
у сільській місцевості	-8,0	-8,5	-13,5	-16,5	-16,2	-15,9	-16,7

Основними причинами, які зумовлюють природне скорочення населення Полтавської області є:

- соціально-економічні, що проявляються в низькому рівні доходів населення у поєднанні з європейськими стандартами життя та утримання дитини. Низький рівень оплати праці зумовлює нераціональну структуру харчування населення, неможливість вчасного отримання кваліфікованої медичної допомоги, недостатній рівень задоволення побутових, культурно-освітніх та інших потреб жителів області;

- екологічні, що проявляються через високий рівень захворюваності населення в результаті забруднення навколишнього середовища різними видами шкідливих речовин;

- культурно-ментальні, що проявляються в дотриманні „модної” тенденції щодо кількості народження дітей, віку вступу до шлюбу, зайнятості жінок тощо.

За показником природного приросту населення в межах області можна виділити чотири групи районів:

- група районів з катастрофічними показниками природного скорочення населення: Зіньківський, Глобинський, Новасанжарський, Семенівський, Чорнухинський райони;

- група районів із загрозливими показниками природного скорочення населення: Великобагачанський, Гадяцький, Гребінківський, Диканський, Кобеляцький, Козельщинський, Котелевський, Лохвицький, Пирятинський, Хорольський, Чутівський та Шишацький райони;

- група районів із значними показниками природного скорочення населення: Карлівський, Лубенський, Машівський, Миргородський Оржицький, Решетилівський райони;

- група районів з низькими показниками природного скорочення населення: Кременчуцький, Полтавський райони.

Низька народжуваність і досить висока смертність населення Полтавщини пов'язані з віковою структурою населення, яка є несприятливою для його відтворення. Жителі пенсійного віку складають 26,5% населення області (у

сільській місцевості – 32,1%), діти і підлітки – лише 16,0% (у сільській місцевості – 16,7%). Населення працездатного віку у Полтавській області складає 50,5% (у сільській місцевості – 51,2%). Найгірше співвідношення вікових груп населення спостерігається у Миргородському, Лубенському, Чорнухинському, Семенівському, Зінківському, Козельщинському і Новосанжарському районах, найкраще – у Машівському, Карлівському та Полтавському районах. В цілому постаріння населення Полтавської області випереджає темпи постаріння населення України. Найінтенсивніше цей процес відбувається у сільській місцевості.

Кількість осіб, які одержують пенсію, у 2003 році складала 517,2 тис. чол., з них за віком 382,9 тис. чол., за інвалідністю – 68,0 тис. чол. Кількість пенсіонерів в розрахунку на 1000 чоловік населення складає 323 чоловіки. Найбільші значення показника кількості пенсіонерів у розрахунку на 1000 жителів характерні для Зінківського, Великобагачанського, Глобинського, Семенівського, Лубенського, Миргородського, Чорнухинського районів (понад 360 чоловік), найменші – для Полтавського, Кременчуцького, Диканьського, Решетилівського та Машівського районів (менше 315 чоловік).

Дана ситуація досить специфічно відображається на регіональному агропродовольчому ринку, оскільки в похилому віці зменшується енергетичний еквівалент харчового раціону, змінюється його структура, знижується рівень платоспроможного попиту населення.

Отже, для Полтавської області характерні такі сучасні демографічні процеси:

- скорочення чисельності жителів області, особливо в сільській місцевості;
- скорочення частки і чисельності осіб до працездатного віку;
- збільшення чисельності і частки населення, старшого за працездатний вік;
- старіння населення, що порушує природну базу його відтворення і формування трудових ресурсів, особливо у сільській місцевості. Демографічне навантаження на сільських жителів кількості дітей є значно меншим, ніж чисельності осіб пенсійного віку. Це негативно впливає не лише на демографічний потенціал сільської місцевості, а й призводить до депопуляції сільських населених пунктів і, врешті-решт, до „старіння”, а, значить, до загальної деградації великої кількості сіл області.

Дані процеси ведуть до зменшення ємності регіонального агропродовольчого ринку, оскільки чисельність населення області визначає перш за все фізіологічну і багато в чому вартісну його ємність.

На формування попиту на агропродовольчому ринку значною мірою впливає *рівень урбанізації території*. Як правило, сільські жителі споживають значно менше окремих видів продовольства за рахунок можливості їх виробництва у особистих підсобних господарствах та деякою мірою вузького асортименту продовольства в структурі споживання. В міських поселеннях проживає 59,2% населення Полтавської області, в сільських – 40,8% (для порівняння, у 1990 році співвідношення було таким: 56,7% до 43,3%). Це створює територіальний розрив між концентрацією міських жителів – основних споживачів продуктів харчування і сільською місцевістю, де ці продукти в основному виробляються.

Система розселення Полтавської області представлена 15 містами, 21 смт і 1831 сільськими поселеннями. До її складу входить три міжрайонні системи

розселення – Полтавська, Кременчуцька, Лубенська та 25 районних.

Міста області належать до багатофункціональних, оскільки одночасно виконують декілька функцій: адміністративну, промислову, транспортну, навчальну, культурну, наукову. У Полтавській області виділяють 5 основних типів міських поселень:

- багатофункціональні міста – обласний центр Полтава;
- багатогалузеві промислові міста: велике місто з крупною індустрією Кременчук та середнє місто із значною індустрією Лубни;
- значний галузевий промисловий центр – Комсомольськ;
- транспортні центри - Гребінка та смт Ромодан;
- місцеві господарсько-організаційні центри: міста і селища міського типу з розвинутою обробною промисловістю міста Миргород, Карлівка, Гадяч, Пирятин, Хорол, Червонозаводське та смт Білики; адміністративні центри із слабо розвинутою промисловістю міста Глобине, Кобеляки, Лохвиця, Зіньків та смт Котельва, Диканька, Решетилівка, Нові Санжари, Чутове, Машівка, Семенівка, Велика Багачанка, Шишаки, Козельщина, Оржиця, Чорнухи; господарські центри місцевого значення смт Градизьк, Опішня, Артемівка, Комишня, Новооржицьке, Нова Галещина, Гоголеве.

Місто Полтава є ядром формування регіонального агропродовольчого ринку. Решта міста та частина селищ міського типу, які є місцевими організаційно-господарськими центрами, є ядрами формування локальних агропродовольчих ринків різного рангу.

Питома вага сільського населення Полтавської області складає 40,3% проти 33,0% у середньому по Україні. На одне міське поселення припадає 52,5 сільських, що у 2,4 рази більше, ніж в цілому по Україні. Середня віддаль між сільськими поселеннями складає 3,9 км, густина сільських поселень – 6,5 одиниць на 1000 км².

Щодо *механічного руху населення*, то міграційне сальдо в Полтавській області є від'ємним і в 2003 р. складало 920 чоловік. За основними напрямками переважає внутрішньо- та міжрегіональна міграція. У розрахунку на 1000 жителів у Полтавській області у 2003 році прибуло 19,4 чоловік, вибуло 20,0 чоловік, отже, сальдо складає 0,6 чоловік.

У внутрішньорегіональних міграціях у 2003 році було задіяно 19668 чоловік, тобто 12,3 чоловік на кожну тисячу жителів. Основний потік внутрішніх мігрантів спрямований із сільської місцевості до міст, насамперед, до Полтави, Кременчука та Комсомольська. Міграція сільської молоді в міста зумовлює зміну вікового складу сільського населення. У свою чергу, це автоматично призвело до підвищення смертності сільських жителів, зниження показників народжуваності. Основними причинами відтоку значної кількості сільських жителів до міст є низький рівень оплати праці в сільській місцевості та низький рівень розвитку соціальної інфраструктури, а отже, можливостей задоволення соціальних потреб населення не лише вищих рангів, а й повсякденного попиту. В загальному прирості міського населення міграція складає понад 55%. В останні роки у Полтавській області спостерігається міграція міських жителів до сільської місцевості.

В міжрегіональній міграції брало участь 10794 вибулих та 10593 прибулих. Скорочення населення за рахунок міжрегіональної міграції складає 0,1 чоловік на 1000 жителів. Основний потік мігрантів з Полтавської області спрямований до

Києва та Харкова.

Найбільші скорочення населення за рахунок внутрішніх і зовнішніх міграцій характерні для Чорнухинського, Кобеляцького, Глобинського, Миргородського і Семенівського районів. Суттєво збільшилася кількість жителів за рахунок внутрішніх міграцій у кременчуцькому та Полтавському районах, містах Комсомольську і Миргороді.

Далі перейдемо до аналізу ситуації на *регіональному ринку праці*.

Щодо *зайнятості населення*, то у 2003 році в господарстві Полтавської області було зайнято 759 тисяч чоловік, у тому числі в сільському, лісовому та рибному господарстві – 247,8 тисяч чоловік, з яких 132,9 тисяч – зайняті в особистих селянських господарствах. Чисельність робочої сили у Полтавській області з 1990 року щорічно зменшується. Зменшення чисельності зайнятих в основних сферах регіонального агропродовольчого ринку є очікуваним об'єктивним процесом, що обумовлюється низкою причин:

- скороченням чисельності населення працездатного віку (особливо у сільській місцевості та малих містах), що збільшує демографічне навантаження на населення працездатного віку. У середньому демографічне навантаження на 1000 чоловік населення працездатного віку складає 739 чоловік непрацездатного віку, у тому числі в сільській місцевості – 954 чоловіки;

- економічною кризою у сільському господарстві та харчовій промисловості початку і середини 1990-х років, а потім їх реформуванням, що супроводжувалося вивільненням працівників або неповною їх зайнятістю;

- важкими умовами праці в сільському господарстві. Як правило, в сільській місцевості зайняті поєднують роботу в державних і колективних сільськогосподарських підприємствах з веденням особистого підсобного господарства;

- низькою оплатою праці та несвоєчасністю виплати заробітної плати;

- низьким рівнем розвитку соціальної інфраструктури у сільській місцевості.

Рівень зайнятості населення Полтавської області складає 56,5%. Найвищим він є у віковій групі 30-50 років (понад 80%). Рівень зайнятості міського населення вищий (61,8%), ніж сільського (48,2%). Вищим є рівень зайнятості у чоловіків (62,2%), у жінок він є меншим (51,0%). Найвищий рівень зайнятості у обласному центрі – Полтаві, у містах Кременчуці та Комсомольську, де розміщені великі промислові підприємства, розвинутий малий і середній бізнес, функціонує достатня кількість об'єктів соціальної сфери.

У 2003 році в Полтавській області було зареєстровано 41681 безробітний. Рівень зареєстрованого безробіття складав 4,7% і був вищим порівняно із середньоукраїнським значенням (3,8%). Надзвичайно високий рівень зареєстрованого безробіття у Чорнухинському, Гадяцькому, Зіньківському та Чутівському районах (від 11,0% до 14,0%). Значний рівень зареєстрованого безробіття у Машівському, Оржицькому та Семенівському районах (понад 9,0%). Найнижчий рівень безробіття у містах Комсомольську, Полтаві та Кременчуці, а також Гребінківському, Хорольському і Шишацькому районах.

Рівень безробіття, визначений за методологією МОП, у 2003 році складав 8,3%, у тому числі серед жінок – 9,5%, а чоловіків – 7,2%. Найвищим він є у вікових групах від 16 до 30 років.

Основними причинами безробіття у Полтавській області є вивільнення працівників з економічних причин (скорочення виробництва) та за власним

бажанням.

Співвідношення попиту і пропозиції робочої сили характеризує показник навантаження на одне вільне робоче місце. В цілому у Полтавській області він складає 11 чоловік. Для адміністративних районів характерна значна диференціація даного показника. Дуже високим є навантаження на одне вільне робоче місце у Зіньківському та Новосанжарському (75 чоловік, тобто у 7 разів більше, ніж в середньому у Полтавській області), Чорнухинському (65 чоловік), Полтавському, Гадяцькому (понад 50 чоловік) районах. Найнижчі показники навантаження на одне вільне робоче місце мають міста Комсомольськ, Кременчук і Полтава, а також Хорольський, Шишацький, Козельщинський та Котелевський райони (менше 11 чоловік). Однак не завжди наявні вільні місця співпадають з потребами в них безробітних (щодо професій, освіти, кваліфікації).

У 2003 році в сільському господарстві Полтавської області було зайнято 86 тисяч найманих працівників, у харчовій промисловості – 26 тис. чол.. Порівняно з 2000 роком кількість найманих працівників на підприємствах сільського господарства зменшилася в 1,5 рази, а в харчовій промисловості – залишалася стабільною. 8,4% найманих працівників у сільському господарстві отримують пенсію (всього в господарстві Полтавської області частка працюючих пенсіонерів складала 12,4%). Тобто в сільському господарстві області частка задіяних пенсіонерів є незначною. 13,8% найманих працівників у сільському господарстві мають вік від 15 до 28 років, тоді як в цілому у господарстві Полтавської області таких працівників 17%. Отже, молоді люди віддають перевагу зайнятості в інших галузях господарства (насамперед, сфері послуг), а не в сільському господарстві.

1,6% найманих працівників, зайнятих у сільському господарстві, і 9,6% працівників харчової промисловості знаходилися у вимушених адміністративних відпустках. Також 9,0% зайнятих у сільському господарстві та 26,2% у харчовій промисловості працювали у режимі неповного робочого дня (тижня). Тобто рівень прихованого безробіття у сільському господарстві є невисоким, а у харчовій промисловості – значним.

У 2003 році на Полтавщині 16,0% працівників сільського господарства і 23,0% харчової промисловості працювали в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, отримуючи пільги та компенсації за роботу із шкідливими та важкими умовами праці.

Суттєвим чинником функціонування регіонального агропродовольчого ринку є **рівень розвитку транспортної мережі та забезпеченість транспортними засобами і засобами зв'язку** різних його секторів.

Основним видом транспорту, який обслуговує потреби агропродовольчого ринку Полтавської області є автомобільний. Загальна довжина автомобільних доріг в області становить 9188,2 км, з них з твердим покриттям – 8662,2 км. Густота мережі автомобільних доріг з твердим покриттям в розрахунку на 1000 км² складає 301 км. Найбільшою густотою автомобільних доріг є в Шишацькому районі (421 км на 1000 км²). Середня відстань перевезення однієї тонни вантажів автомобільним транспортом 12,6 км.

За типами покриття автодороги області розподіляються на цементобетонні, асфальтобетонні, чорне шосе, біле шосе, бруківка, оброблені чорними в'язучими матеріалами, ґрунтові. Більша частина доріг Полтавщини – асфальтобетонні та чорні шосе. На автомобільних дорогах налічується 563 мости загальною потужністю 18962 погонних метри.

Територією області проходить важлива автомагістраль державного значення Київ-Харків-Довжанськ з відгалуженням Полтава-Красноград та автомагістраль Полтава-Кременчук-Олександрія.

Експлуатаційна протяжність залізниць на території області залишається стабільною протягом останніх років і становить 853,4 км. Густота залізниць складає 29,6 км на 1000 км² території. Середня відстань перевезення однієї тонни вантажів залізничним транспортом області дорівнює 311 км.

Територію області перетинає чотири залізничних магістралі Лозова-Полтава-Ромодан-Гребінка, Харків-Полтава-Кременчук, Бахмач-Ромодан-Кременчук з відгалуженнями Лохвиця-Гадяч та Бахмач-Пирятин-Гребінка. Найбільш вантажонапруженою є магістраль Лозова-Полтава-Ромодан-Гребінка-Київ, якою іде транзитний потік кам'яного вугілля, хімічних вантажів, машин та промислового устаткування із Донбасу. Другою за вантажонапруженістю є магістраль Кременчук-Полтава-Харків, що забезпечує транзитний потік чорних металів, машин, промислового устаткування з Придніпров'я в інші райони України та за кордон.

Залізнична мережа по території області розміщена рівномірно. Максимальна віддаленість населених пунктів від залізниці не перевищує 50 км. В територіальній структурі залізничної мережі організуючими елементами є залізничні вузли. Найбільший в області залізничний вузол – Полтавський, значні – Лубни, Гребінка, Ромодан, Миргород.

Судноплавними в Полтавській області є річки Дніпро, Сула, Ворскла. По Дніпру та Сулі транспортні шляхи проходять від гирла до пристані Тарасівка, по Ворсклі – від гирла до міста Кобеляки. Основна маса вантажів перевозиться Дніпром. В структурі вантажоперевезень переважають залізна руда, лісові, будівельні та хлібні вантажі. Провідну роль в організації роботи річкового транспорту відіграє Кременчуцький річковий порт.

В області створене і діє авіапідприємство „Універсал-Авіа”. Основна виробнича діяльність підприємства – виконання авіахімічних робіт в сільському господарстві, обслуговування нафтогазопроводів, ліній електропередач, надання допомоги рибінспекції, лісопатрулю, виконання санітарних польотів. В області розташований аеропорт в Полтаві, пропускна здатність аеровокзального комплексу якого складає 400 пасажирів на годину.

У Полтавській області надаються послуги різноманітними видами зв'язку: поштовим, телеграфним, телефонним, телевізійним, радіозв'язком, комп'ютерним та мобільним. Найбільші доходи підприємства зв'язку отримують від надання послуг телефонного міжміського, міського і сільського зв'язку та мобільного зв'язку.

Населення області в цілому недостатньо забезпечене домашніми телефонними апаратами. Лише 45 із 100 сімей мають їх в себе дома.

Загальна монтована ємність АТС на телефонній мережі області становить 307682 номери, цифрових і електронних станцій – 65232 номери. Щільність телефонів на 100 мешканців становить 20,1, у тому числі 27,2 в містах та 9,8 у сільській місцевості.

У Полтавській області збудовані вузли доступу до мережі Інтернет. Так, модернізований обласний вузол передачі інформації та доступу до мережі Інтернет в Полтаві та вузли в містах Кременчук та Комсомольськ, побудовані 4 вузли в Миргороді, Лубнах, Решетилівці та Карлівці.

В сучасних умовах функціонування регіонального агропродовольчого ринку особливо значення набуває **фінансовий чинник**. У 2003 році в сільському, лісовому та рибному господарстві Полтавської області 46,8% підприємств були збитковими. Сума збитків оцінювалася в 110493,2 тис. грн. Рентабельність діяльності підприємств харчової промисловості складала 1,4%. В цілому видатки на сільське, лісове і мисливське господарство в бюджеті Полтавської області складають лише 0,5% і є недостатніми.

Висновок. Сучасні соціально-економічні процеси у Полтавській області двояко впливають на функціонування регіонального агропродовольчого ринку. З одного боку, значний попит населення на продовольство, низький рівень його зайнятості, достатнє транспортно-комунікаційне освоєння території у поєднанні з природно-екологічними чинниками спонукають до подальшого розвитку агробізнесу (створення нових робочих місць, вдосконалення асортименту продукції тощо). З іншого боку, недостатнє фінансування агробізнесу, деякою мірою „непрестижність” сільськогосподарської діяльності в поєднанні з недосконалістю проведення аграрних реформ є лімітуючи ми чинниками функціонування агропродовольчого ринку регіону.

There are analyzed the social-economic factors of demand and supply forming on the agrofood market in Poltava region.